

György, akit tíz évvel később egy leideni magyar teológus mint „megyaszói papot” emleget.⁴⁸ Utána 1675 őszén az erdélyi Kolosvári István következik, aki a King's College mellett még legalább három kollégium ajtaján zörget segélyért, s mivel jó ajánlólevéllel szedegeti össze a pénzt, a végén alighanem szép összeggel tér vissza Hollandiába. (Egyedül a Trinity kollégium £2-0-0-tal ajándékozta meg.) Tíz évvel később Kolosvári István már mint enyedi professzor hivatalos megbízatással járja meg újra Angliát; bár utóbbi látogatásáról fennmaradtak levelei, korábbi cambridge-i tartózkodásáról vagy tanulásáról nem voltak eddig adataink. Az Emmanuel College számadáskönyve szerint ott már 1675. augusztus 8-án megfordult, s mivel a Christ's College-ban csak ugyanez év október 16-án jutott pénzhez, több mint két hónapot, ha nem egy teljes trimesztert kellett töltenie a Cam folyó partján.

Bár 1678 elején a Christ's College-ban feltűnik egy „Ramsy úr”-nak titulált állítólagos magyar, akit London püspöke ajánlott a cambridgeieknek, egy pár évvel későbbi bejegyzés ugyanerről az emberről tisztázza, hogy itt nem magyarról, hanem litvánról van szó – aki véleményünk szerint azonos a még 1671-ben Franekerben „Thomas Ramsey” néven beiratkozott königsbergi illetőségű protestáns lelkésszel. A következő évben viszont egy valódi magyar jár itt: Hodosi Sámuel, a későbbi dunántúli református püspök. Hodosi huszonöt éves fejjel, utrechti tanulás után szánta rá magát az angliai útra, amelynek során London mellett meglátogatta Oxfordot és Cambridge-t is. Albumának bejegyzései szerint hozzátétlenül 1679. március 9. és 21. között tartózkodott Cambridge-ben.⁴⁹ Bár a Christ's College számadáskönyve nem ad pontos tájékoztatást a segélynyújtás időpontjáról, annak valamikor 1679 márciusában kellett történnie; április végén Hodosi már minden valószínűség szerint elhagyta Angliát, hiszen 1679. április 17-én egy londoni magyar bejegyző így írt: „Ita comitabatur Dominum Hodosi popularem jam jam ab Anglia abiturientem in dulce solum Hungariae”.⁵⁰

Mint már korábban említettük, az 1680/81-es tanévben Mezőlaki János visszatért Cambridge-be, ahol néhány hónap alatt több kollégiumtól kapott segélyt, hol mint magyar, hol mint „erdélyi”. S végül egy újabb török fogoly jelentkezik – Horváth János, aki 1685 nyarán több cambridge-i kollégiumban kapott adományt, „Oxford és a többi kollégium példáját követve”, indokolja egy elég csekély összeg kiutalását a Christ's College számadáskönyve.⁵¹ Horváth volt az utolsó, aki a XVII. századi Cambridge-ben anyagi támogatásra szoruló magyarként megfordult, jöllehet ő biztosan nem a tudományok kedvéért talpalta végig az egyetemi város utcáit. A fenti adatok alapján mégis élénknek mondhatjuk azt a kapcsolatot, amely a hollandiai egyetemeken tanuló magyarok és Anglia egyik legrégebbi egyeteme között ebben az évszázadban kialakult, azt az angliai magyar peregrinációt, amihez fogható egészen a huszadik századig nem találunk.

Gömöri György
(Cambridge)

Blumauer Aeneis-travesztiájának magyar fordításai
Adalékok, helyesbítések, további nyitott kérdések

Blumauer és fő műve magyar és osztrák megvilágításban

Nem vagyok irodalomkutató, még kevésbé történész. Most mégis egy olyan tárgykörrel szeretnék beszélni, amely e társadalomtudományi diszciplínák körébe vág. Ennek kérdései ugyanis igen régóta foglalkoztatnak, s összegyűlt anyagom, ha nem is teljes, megérdemli, hogy közöljem.

Kezdő tanár koromban a balassagyarmati múzeum könyvtárának gazdag anyagából főleg a felvilágosodás és a reformok korának irodalmi alkotásaival foglalkoztam. E művek és szerény, inkább

⁴⁸ RMK III: 3446.

⁴⁹ OSZK, oct. Lat. 777, fol. 27 és 43–44.

⁵⁰ Almási Péter bejegyzése, fol. 59/v.

⁵¹ Vö. „J. Hervat” és Ludwig Lemell” latin levelét William Sancroft-hoz „praying for a brief for the ransom of Hungarian captives in Turkey”, Bodley könyvtár, MS Tanner 31, fol. 25 l.

nyelvészeti kézikönyvtárunk segítségével megkíséreltem fölvezetni Csokonai (a továbbiakban az idézeteket kivéve: Csok.) jó néhány szembevetően újszerű szavának irodalmi forrását.¹ A fővárosba kerülve az Akadémiai Nagyszótar rendezésébe is bekapcsolódtam, s tovább is figyelemmel kísérhettem a jelzett korszakok szó- és fogalomkincsének alakulását. A felszabadulás után pedig reformkori nyelvünknek a feldolgozásában is részt vettem, mint *Az irodalmi nyelv fejezetének szerzője*.² Ekkor néztem át tüzetesebben Alois Blumauer (ezután röviden: Bl.) híres Aeneis-travesztiájának két, önálló kötetben megjelent magyar átdolgozását.³

Irodalomtörténészeink Bl.-ra és említett magyar tolmácsolóira vonatkozó megállapításait minden tisztelem ellenére néhány részletben pontatlannak vagy hiányosnak látom. Kivált sajnálatos, hogy a magyar vonatkozásokat nem vetették össze a Monarchia más népeinél található párhuzamokkal.⁴ Mindez különösen akkor tűnt fel, amikor 1984 első negyedében áttanulmányozhattam egy 1975-i német nyelvű osztrák monográfiát.⁵

A szerző az adott keretek közt részletesen, világirodalmi összehasonlító módszerrel, modern sokoldalúsággal összefoglalta és kiegészítette a Bl. utóéletére vonatkozó ismereteket, növelve egyben az én szerény adalékaim közéletének időszerűségét. R.-K. ugyanis a tőlünk csak kevéssé vagy kése megismerhető külföldi szakirodalom sok eredményét szervesen egybeépítette a nálunk kb. 1973-ig összegyűlt ismeretekkel, persze akaratlanul egy-két szerintem pontatlan vagy téves „köz-helyünkkel” is. Tiszteletre méltó módszeressége, sokoldalúsága, bibliográfiai gazdagsága, sok előttünk ismeretlen Bl.-kori levél, újságcikk, kritika, az egykorú titkos rendőri-hivatali iratok közzélése kötelességünké teszi a művel való foglalkozást. S minthogy 1984 júniusáig nem olvastam róla magyar irodalomtudományi recenziót, gyakrabban hivatkozom mondanivalóira, adataira.

A munka első, disszertációs változata még 1970-ben jelent meg, de számunkra nehezen hozzáférhető helyen. Bár átdolgozása során ez jócskán kiegészült, a hazánkban a legutóbbi tíz-tizenöt évben elsősorban közzétett részleteredmények némelyike csak kivételesen, többsége már sehogyssem kerülhetett R.-K. magyar forrásai közé. Sajnálom például, hogy Szilágyi Ferencnek újra közzétett korábbi értekezései közül a Bl.-hatást érintők sem szerepelnek R.-K. könyvében.⁶ Pedig Szilágyi

¹ Akkori (TECHERT József) nevemen közzé is tettem „eredményeimet” a Magyar Nyelv 1936-i és 1937-i évfolyamában meg a *Budenz-Emlékkönyvben* (1937). E dolgozator azóta nagyon sokban elavult: gyakorlatlanságomon s forrásanyagom hiányos voltán kívül egyrészt azért, mert akkor csak a HARSÁNYI–GULYÁS-féle kiadás (ezután: HG.) szövegét vehettem alapul; másrészt, mivel azóta a Csokonai-kutatás igen sok értékes, addig ismeretlen mozzanattal gazdagította tudásunkat, s Csokonai műveinek kritikai kiadása is megkezdődött.

² Ez a PAIS Dezső szerkesztette *Nyelvünk a reformkorban* c. tanulmánykötet a tervezett 1948 helyett csak 1955-ben jelent meg Budapesten.

³ Minthogy irodalomtudományi forrásaim a címlapok szövegét olykor pontatlanul közölték, ideírom őket: a) *Virgilius Éneássza, kit Blumauer Németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal Úr által öltöztetett. – Első Réfz. – Bétsben. – Nyomtatott Alberti Ignázt betűivel. 1792. – b) Blumauer áltöltöztetett Aeneise. Fordította 's Virgil végső három Könyvének áltöltöztetésével megtoldta W X Y Z. Első kötet I. II. III. IV. Könyv. – Parisban, 1833. – Aillaud-nál. – A középső kötetke címlapján persze Második Kötet V. VI. VII. VIII. IX. Könyv. van, s az oldal közepén itt „végső három” helyett „útolsó három” olvasható – A záró Harmadik kötet X. XI. XII. Könyv. címloldalának közepén pedig „útolsó három” a megfelelő szöveg. – Mindkét műnek az egyes könyveket (= énekeket) bevezető tartalmi kivonatai ugyanolyan stílusúak, mint a verses szövegek.*

⁴ Nagy Miklós egy könyvismertetésében nemrég ezt írta: „történetírásunk 1945-től a hatvanas évek közepéig, annyira negatív jelenségnek tekintette a Habsburg Birodalom utolsó másfél századát, hogy a közös talajon létrejött jelenségek számbavétele időszerűtlennek és fölöslegesnek látszott” (ItK 1981:714). Ez a hiány itt-ott irodalomtörténészeinknél is előfordult.

⁵ Lásd: ROSENSTRAUCH–KÖNIGSBERG, Edith, *Freimaurerei im josephinischen Wien – Alois Blumauers Weg vom Jesuiten zum Jakobiner*. Wien–Stuttgart, 1975. (*Wiener Arbeiten zur deutschen Literatur*, herausgegeben von Herbert Seidler und Werner Welzig. Nr. 6.) – A következőkben a szerzőt és művét R.-K.-val rövidíttem.

⁶ Vö. SZILÁGYI Ferenc, *Csokonai művei nyomában*. Bp., 1981.

kötetében találtam a tudtommal eddig egyetlen hazai hivatkozást az osztrák monográfiára, ami az átfutási időt figyelembe véve szinte rekordteljesítmény. Persze az érdekelt magyar olvasók Szilágyi munkáit úgyis ismerik; nekik fontosabb, hogy az osztrák mű nálunk kevésbé ismert külföldi könyvekről is szól.⁷

Örömmel jegyzem meg, hogy R.-K. hivatkozik több irodalomtörténészünk (pl. Szauder József, Vargha Balázs és kivált Vajda György Mihály) Bécsben, részben az ő tárgykörében tartott előadására, egy pár más magyar elmunkálatra és főleg dokumentumközléseinkre. (Így a Kazinczy életét és kapcsolatait bemutatókra és a magyar jakobinusok irataira.)

A mai irodalomtudományi kézikönyvek közül a magyar travesztiafordítások nemzetközi értéke iránt érdeklődők nyilván a Világirodalmi Lexikon (ezután: VilLex.) 1970-ben megjelent első kötetének *Aloys Blumauer*-cikkében keresik a hajdan hihetetlenül népszerű osztrák szerzőről a tömör és mégis átfogó tájékoztatást. Ám ez – nyilván a szerkesztés általános elveihez igazodva – szerintem túlságosan tömör. Főleg a magyar vonatkozások gazdagságához képest hiányos, s ezzel csökkenti Bl. jelentőségét. Persze sok mindent elsorol a jezsuitából lelkes jozefinistává lett szellemes, gúnyos író, költő, szónok, tanár, szerkesztő, szervező, végül antikvárius életéről, műveiről. De Bl.-ról mint a Habsburg Birodalomban leg híresebb szabadkőműves páholy (*Zur wahren Eintracht*) „agytröszt-jének” egyik legjelentősebb tagjáról nem tájékoztat eléggé: pusztán versei közt említi a *Freimaurer Gedichte*-t. Hiszen Kazinczy bécsi látogatásakor szintén e páholyban ismerte meg Bl.-t s a páholy *Meister vom Stuhle* funkciójában működő, erdélyi születésű Ignaz von Born-t, a híres mineralógust meg más nevezetes „testvéreket”. Minderről Kazinczy híven beszámolt levelezésében és önéletrajzi műveiben, egyszer még Bl. külsejét is leírva. A magyar szakirodalom régóta ismeri ezeket az adatokat, s szól róluk R.-K. is. – Bl. Aeneis-travesztijának magyar fordítója közül a VilLex. csak Szalkayt említi, a címet némi pontatlansággal idézve.⁸ Az 1833-ban megjelent teljes, sőt kiegészített fordításról nem tesz említést, tehát követi ebben a „nagy Pintér”, a hatkötetes modern irodalomtörténet, az írói álnévlexikon és a különben valóban gondos újabb irodalomtörténeti adattár szűkkeblű eljárását. R.-K. könyve ebben is pontosabb nálunk. – Arról ugyancsak nem esik szó a VilLex. cikkében, hogy Bl. mintegy 1790-től egyre inkább jakobinus lett. Ezt a nálunk kevésbé ismert tényt R.-K. könyve pontosan és mélyrehatóan részletezi (l. alább).⁹

Bl.-nak a szabadkőművesekkel való kapcsolatairól a mi szakirodalomunkban is sok szó esett. Ezekre most nem térek ki, R.-K. részletesen foglalkozik velük, sőt előzményeikkel is. Röviden összefoglalom azonban, amit könyvének *Vom Freimaurer zum Jakobiner* c. fejezetében Bl. radikalizálódásáról elmond. Eszerint a sokoldalú és tevékeny Bl.-t 1784–85-ben két súlyos megrázkódtatás éri, még keserűbbé téve hangulatát, satirikusabbá, sőt cinikusá hangnemét, türelmetlenebbé társadalombírálatát. Az egyik: életveszélyes betegségéből csak valóságos orvosi csoda folytán gyógyul fel. A másik: Bl. addig Bornék közelében lakott, s ezeknél is étkezett, Bornak leányát szándékozáván feleségül venni. Ez azonban módosabb és előkelőbb férjet választott. A változás Bl. egész életmódját megváltoztatja. 1787-ben nagyobb utazást tesz német földön, erősítve az együttműködést az ottani elvbarátokkal. Főként a Weimarban élő, Magyarországon is kedvelt és jól ismert Wielanddal kerül meghitt, tartós barátságba.

1790-ben meghal II. József, kiből Bl. és barátai – köztük a főleg franciául író gróf Fekete János – rég kiábrándultak a szabadkőműves páténs kemény hangja, a cenzúra némi szigorítása s a rendőrállam eszméjéhez való fokozatos közeledés miatt. II. Lipóttól többet vár Bl., eleinte kapcsolatba is

⁷Ilyen pl. SILAGI, Denis, *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Leopolds II.* (München, 1961) és *Jakobiner in der Habsburger-Monarchie* (Wien–München, 1962) c. könyve.

⁸R.-K. erről szintén részletesen szól (186–7). A címben ugyan nála is van betűhiba, de az effajta jelenség nemigen zavar meg Magyarországon senkit. Fanyarabb mosolyra késztet, hogy Bessenyei keresztneve itt ismételt, még a névmutatóban is *Györgyi*-vé torzult.

⁹És még valami: a VilLex. Bl. travesztijának német címét így adja meg: *Abenteuer des frommen Helden Aeneas, oder Virgils Aeneis travestiert*. Én az eredetinek három kötetét nem kaptam kézbe. Ám R.-K. szerint csak a várható fogadtatás kipuhatólására 1782-ben, nem önállóan előrebocsátott II. könyv címe volt ez. Az 1784 és 1787 közt kiadott három kötet címe *Virgil's* (vagy *Virgils*) *Aeneis travertirt von* stb. volt, s a külföldi lexikonokban is így szokás említeni.

kerül vele s udvarával. De a monarchikus államformából egyre inkább kiábrándul. 1792-től, Ferenc uralomra jutásától kezdve a francia forradalomtól rettegő s titkosrendőrségére támaszkodó rendszerrel szemben Bl. és társai vigyázó szereiket egyre inkább Párizsra vetik. Ő maga fokozatosan lazít függő helyzetén: a tanársággal 1787-től szakít, és előbb társtulajdonosa, majd egyedüli birtokosa lesz egy könyvkereskedésnek és -kiadónak – persze kölcsön tőkével. 1793-ban emiatt le kell mondania amúgy is egyre kényesebb, ám évi 400 forinttal járó cenzori állásáról.

A jakobinusok titkos szervezésében mind rendszerebbé válnak az értelmiségnek egyes dámák irodalmi vagy művészeti szalonjában folyó eszmecserei. Ezeket a beszervezett jakobinusok még egymás tagságáról sem tudnak, s a legexponáltabb összeesküvőknek nem is szabad feltárniuk forradalmi elveiket; az önkéntelen megnyilatkozást lehetőleg a vendégeknek – mai szóval: szimpatizánusoknak – engedik át. Bl. Bornék közeléből ekkor már átköltözött szeretőjének, Georg Hackel feleségének szomszédságába; ennél étkezik, s az ő irodalmi-művészeti szalonját látogatja (szervezi?). A fölszarvazott férj pedig jókora pénzüsszeget fektet Bl. vállalkozásába, majd ott talál – többnyire Béctől távoli tartózkodással járó – alkalmazást.

Bl. 1794-ben eleinte reméli, hogy rövidesen a nyilvánosság elé léphet legnépszerűbb és legjövendősebb művének, az Aeneis-travesztiának még ki nem adott végső három könyvével. Levezetésében hozzá is kezd a teljes eposz megjelenését előkészítő hírveréshez. De rövidesen megérzi a vihar közeledtét, s belátja, hogy nemcsak reménye nem lehet a cenzori engedély megszerzésére, hanem már a kézirat otthoni őrzése is veszélyes. Munkáját eltünteteti, ám hogy miként, azt azóta sem tudni. A travesztia tehát máig is csokna: kilenc könyvből áll tizenkettő helyett, s későbbi nyomtatott kiegészítései nem Bl.-tól származnak.

Még 1794-ben aztán Hackelt letartóztatják a jakobinus összeesküvésben való részvétel vádjával, s Bl. ellen szintén nyomozás indul. De hála a szalonösszejöveteleken érvényes vigyázatnak, még a titkos rendőrgyöngökként ezeken néha megjelenő Martinovics Ignác sem tud ellene valódi bizonyítékokat szolgáltatni. Így költőnk megússza az Ausztriában amúgy is kevésbé véres akciót. Paul Strattmann abbé az egyetlen kihallgatott tartós résztvevője a szalonbeli vitáknak, aki előtt Bl. négy-szemközt feltárta világnézeti-politikai felfogását. Ez azonban vallatásakor – e ponton őszintén – csak azt mondta, hogy Bl. egy összejövetelen elítélte Robespierre rémuralmát. (Igaz, Strattmann-nak a vagyona is be volt fektetve Bl. könyvtárába. . .) Így a népszerű író szabadlábban védekezhetett, s ebben szintén kitűnt ügyességével. Egy 1795 őszi császári döntés aztán megszüntette ellene és több társa ellen a hazaárulás gyanúja miatti vizsgálatot. Az Aeneis-travesztiát pedig csak a szerzőnek 1798 márciusában bekövetkezett halála után néhány héttel tiltatta be s koboztatta el a cenzúra.

Hogy Bl. Aeneisének a föntiek szerint talán elkészült, de máig ismeretlen IV. kötetében tükröződött-e a szerzőnek a jakobinizmusig megtett útja, nem tudhatjuk. Csakhogy! Évtizedekkel ezelőtt kiírtam magamnak Csok.-nak a HG-kiadásából egypár sort. Az *epopoeáról közönségesen* c. értekezésében a költő *A bajnoki epopoeáról* szóló fejezetben ezt mondja: „Virgiliusnak Aeneis nevű heroica epopoeáját sinórmértékül vévén fel a híres Blumauer, egy comica epopoeát csinált belőle szintűgy XII [!] könyvben, és kiadta német versekkel”. Eszerint tudott (volna?) Csok. arról, hogy Bl. a teljes, tizenkét könyvből álló eposzt elkészítette? A folytatás ugyanis megfelel a hagyományos szakmai köztudatnak: „Mihelyt ez a munka III kötetben a bécsi sajtó alól kikerült, azonnal egész Európában mind maga, mind annak sok rendbeli fordítása nagyon kapós volt.” Ám e három német kötet a műnek csupán kilenc könyvét tartalmazta. Ha tehát nem pusztá föltételezés vagy éppen figyelmetlenség vezette (volna?) a költő tollát, mikor Bl. tizenkét egységéből álló travesztiájáról írt, akkor csak az lehet(ne) a magyarázat, hogy Bécsből valamely jakobinus kapcsolata révén megtudta: Bl. csakugyan elkészült a végső három könyv travesztálásával. (Videant consules!) – Azt mindenképp helyesen látta Csok., hogy Bl. művének sok nyelvű fordítása művelődéstörténetileg összefügg egymással meg a bécsi felvilágosodással. Sajnos azt is jól tudta: „A magyar [Szalkay-féle] fordításának csak 1-ső kötetje láthatott világot, melyben az Aeneisnek négy könyvei, három könyvekbe vagnak foglalva, a többi két kötet a censura alól ki nem jöhetett, nagyon mérgesek lévén a t. t. clerus ellen való csipdezési a bécsi könyvsibvárosnak [= zsidóvárosnak, azaz antikváriusnak].” Csok. Bl.-ról s első magyar fordítójáról egyebütt is sokszor tesz említést, de az iménti fontos kérdésben sehol sem igazítja útba világosabban olvasóit.

R.-K. monográfiájának – mint említettem – egyik legnagyobb érdeme az, hogy Bl. travesztiajának a hatását a Bécsben kivirágzó új társadalmi-politikai eszmék, az auklerizmus szétszórásának egyik összetevőjeként vizsgálja. A Bl.-mű keletkezéstörténetének és irodalmi elődeinek, mintáinak összeállítására, majd önmagában való sokoldalú elemzése után a *Der Dichter der travestierten Aeneis und die Nachwelt* c. nagy fejezetben¹⁰ először természetesen az ausztriai visszhanggal foglalkozik. Amint Sartori már 1830-ban ajánlotta, s Vajda György Mihály bécsi előadásában szintén javasolta, a Gesamtmonarchie népeire kiterjedő szűkebb összehasonlító „kis világirodalmi” szempontot érvényesíti a magyar, a lengyel, a cseh irodalomban jelentkező mozzanatok történetének rajzában. (A horvát utóélet szegényesebb?) Csak ez után ismerteti a Habsburg Birodalmon kívüli irodalmakra tett hatásokat. Hasonló, egy-egy műre vonatkozó vizsgálatot magyar szerzők is végeztek a szomszéd népekkel kapcsolatban. Számunkra mégis különösen tanulságos R.-K. könyvének *Blumauers Wirkung in Ungarn*¹¹ c. fejezete. Gondosan felhasználja itt az 1792-i és az 1833-i magyar travesztiafordítókról szóló szakirodalmunkat.¹²

E munkák egy részének szerintem az a gyöngéje, hogy a két fordításkötetet nem önmagáért, hanem csak a kisebb fajsúlyú pap-költőnek, Pázmándi Horvátnak egy éneknyi, de máig ismeretlen Bl.-fordítását tárgyalva, szinte mellékesen említi.

Szalokay 1790–91-ben írt, 1792-ben kiadott magyar ruhába „által öltöztetett” Bl.-művét költőink és irodalomtudósaink kezdettől fogva sokat emlegették; Csok.-nak erre vonatkozó megjegyzéseiből már idéztem. Sokszor utaltak rá Kazinczy levelei is. Toldy Ferenc szintén ismételtlen foglalkozott vele. Ám a korszerű: szervezett, megbízható, folyamatos szakkutatás és kritika csak az MTA irányításával, kivált a ItK 1891-i megindításával lendülhetett föl. Ettől a folyóirattól az MTA azt kívánta, hogy „feldolgozott cikkeket” és adatközléseket tartalmazzon. A cikkektől nem annyira esztétikai, inkább tárgyi vizsgálatokat vártak. Amennyiben szükséges, hazai és külföldi jelenségek összehasonlítását is javasolták.¹³

Szilády Áron szerkesztőségének második évében jelent meg Széchy már idézett tanulmánya. Ám ez sok helyes új adata ellenére szerintem kevésbé biztosította a tárgyszerűséget s a világirodalmi értékelés számbavételét. Címe szerint – mint mondtam – P. Horvátnak 1805-ben tervbe vett, 1812-ben írt, s adataink szerint eltűnt, egy éneknyi Bl.-fordításával kívánt foglalkozni. Nincs tanulság nélkül, hogy P. Horvát a lelke mélyén rokonszenvezett a felvilágosodással, ezért s Horvát István történész buzdítására, Szalokay művével elégedetlenül nyúlt Bl.-hoz. De a Szent Szövetség évtizedében végül is jobbnak látta befolyásos papok dicséretét, később pedig a honfoglaló Árpádot megénekelni, mint Horvát István, Szemere, Kulcsár és Virág Benedek biztatására Bl.-ját folytatni. Hogy a politikai viszonyoktól megrémülve megsemmisítette-e az elkészült részt, vagy csak olyan jól elrejtette, hogy máig is lappang, nem tudjuk. Itt tehát megismétlődött az, amit Bl. munkájának X–XII. könyvéről mondtunk.

P. Horvátról sok dicsérettel szólva, ebben az összefüggésben mondja el Széchy véleményét Bl.-ról, és ismerteti Szalokayra vonatkozó eredményeit. Értekezésében sok a hazafias-vallásos szólam, stílusában a Beóthyre emlékeztető szónokiasság. Szóban először ő is elfogadja, hogy Bl. „a szellem felszabadítása és felvilágosodása érdekében harczolt”, de rögtön hozzáteszi: „mélyebb erkölcsiség és nemesebb ízlés hiányában, a végtelenséget képviseli”. Egyébként is „ebben az időben az illuminatizmus követői közül igen sokan elvesztik a helyes mértéket, ... mint Blumauer is”; ez „gyakorta

¹⁰ *I. m.* 156–203.

¹¹ *I. m.* 182–90.

¹² A legfontosabb források: 1. SZÉCHY Károly, *P. Horvát Endre és Blumauer*. ItK 1894. 428–46; és némileg módosított újraközlése: *Kisebbségi tanulmányok*. Bp. 1897. 305–39. – 2. ILLÉSY János, *Szalokay Antal*. ItK 1898. 1–26. – 3. PÓLAY Vilmos, *Blumauer travesztált Aeneise és hatása a m. irodalomra*. Bp. 1904. – 4. *A m. irodalom története*. III. kötet. Bp. 1965 (a névmutatóban Bl. nevével jelzett lapokon). A legutóbbiban Szalokay keresztneve Antal helyett tévesen *András*-nak van írva (219, 819).

¹³ Lásd: NÉMETH G. Béla, *A m. irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában*. Bp. 1981. 357, 361.

lesz közönséges, gyakorta meg szennyes". Szerinte Bl. csupán „a maga idejében oly népszerű travesztált Aeneis pajkos énekese”, aki „játékot úz mindenből, a mi szent, különösen a pápai és papi, szerzetesi és apácái világ tisztas hagyományából... a katolikus egyházat minden fenségéből kiforgatja s összes égi és földi tekintélyeit lerántja, kigúnyolja s a mulató közönség hangos kacajának dobja oda”. Ihlettel „legfőlebb a szabadkőműveseket zengi meg; vagy ha még magasabbra hangolja lantja idegeit, — az ökrök, szamarak, disznók... dicséretét mondja el”. Írásaiban „a műfaj törvénye és az ő egyéni hajlama” érvényesül, „Mert a kettő teljesen meg-egyeznek.” Voltaképp alig leplezett örömmel állapítja meg Széchy, hogy P. Horvát korában „a tekintélyek uralma ismét fölélenkül, a hagyományok ereje nő s a társadalom tisztességtudása komolyan nyilatkozik, kivált a jó vidéken”. (Széchy 1902-ben akadémikus, 1904-ben pedig a budapesti egyetemen a magyar irodalomtörténet professzora lett.)

Érezhetően elnézőbb Széchy a travesztiafordító Szalkay Antal iránt. Már idéztem Csok.-tól, hogy Szalkay a travesztia II–III. könyvét egybevonta; de egyébként is rövidített forrásán. Széchy szerint „ezzel az eljárással... megfelel a magyar ember természetének, mely a fölösleges szószaporítást nem igen kedveli”. Másutt így mentegeti: „A mi vagy a mi viszonyainknak meg nem felel, vagy a magyar ember természetével ellenkezik, vagy az őszinte hitet sérti: többnyire helyes érzékkel és találó ítéllettel választja ki és veti el”; „az igaz hitet, a szívnek fölemelő zálogát nem érinti”; „komolyabb és nemesebb”.

Nyilvánvaló, hogy Széchy Szalkaynak életére s most tárgyalt művére azért sok ma is helytálló megállapítást tesz. Színhagyomány alapján, adomaként mondja el, hogy Szalkay az ifjú főhercegnádor komornyikjaként (német források szerint titkárlaként) felolvasta a nádor és vendégei előtt Bl.-fordítását. Ezek ugyanis Bl. német travesztációjának szellemességén és nyelvi leleményén szórakoztak. Úgy vélték, hogy ilyen hol komikus, hol gúnyos szöveget a fejletlenebb magyar nyelven nem is lehetne megfogalmazni. Erre Szalkay ellenvetést tett, majd a nádor intésére bemutatta a maga magyarított szövegét — a társaság nagy gaudiumára.

Szalkay életének tárgyilagosabb és részletesebb történetét négy évvel később Illésy János tette közzé, ugyancsak az ItK-ban. Innen tudjuk, hogy a fordító északkelet-magyarországi köznemesi apától és erdélyi grófi anyától származott. Vagyonukat a szülők hamar elverték, s az apa halála után a tizenöt éves Antal a katonasághoz került. Rengeteg hányódás és pereskedés után végre a nádor szolgálatába jutott. Vesztere azonban fordításkötetkéje hallatlan népszerű lett az 1790 után Habsburg-ellenes hangokat hallató magyar rendek között. 1793-ban Szalkay a budai cenzúrától kér kiadási engedélyt travesztációjának folytatása számára. Ezt persze a megszigorított rendelkezések miatt 1794-ben elutasítják, sőt átírnak a bécsi intézménynek, hogy koboztassa el a már megjelent könyv példányait és kéziratát. Némi nyugdíjjal a nádor is elbocsátja Szalkayt. Ennek élete ezután csupa hányódás egészen 1804-ben Budán bekövetkezett haláláig.

A magyar szaktudomány ezeket az adatokat tartja számon, s nagyjában ezek kerültek be R.-K. monográfiájába is. A magyar jakobinusok 1952 és 1957 közt kiadott irataiból azonban közben kiderült, hogy Szalkay 1790 óta a bécsi rendőrhatalóság rendelkezésére állt. Gotthardi 1790-i jellemzése szerint: „Wann er von Er. M. Brod erhält, auch dem Pluto in der Hölle Depeschen überbringen würde.” Máskor így nyilatkozott róla: „geprüft und getreu gefundene [!] Mitarbeiter.” Besűgői jelentései is fönmaradtak; stb. És 1794-ben Budán mint spicli ő bízta meg Sehi Ferenc színészt, hogy nyomozzon a maga körében a titkos társaság után.

Pólay idézett 1904-i könyve Szalkay kéziratban maradt fordítását az Egyetemi Könyvtár példánya alapján gondosan összehasonlította a német eredetivel, sőt rövidebben az 1833-i kiadású fordítás szövegével is. Annak híre azonban nyilván nem jutott el idejében R.-K.-hoz, hogy a cenzortól hajdan betiltott Szalkay-szöveg még 1967-ben megjelent egy szegedi kézirat nyomán.¹⁴

Nem kevésbé furcsa Széchy szerepe a másik magyar travesztiafordító „megismertetésében”. Többször idézett P. Horvát-centrikus, 1894-i tanulmányának vége felé tér erre: „a magyar Aeneis párisi kiadása nem az ő munkája, hanem *Vajai László*, ny. kapitány fordítása, melyet Aradon,

¹⁴ Vö. BÁNKI-HORVÁTH, geb. BORBÉLY, Maria, *Blumauer Aeneis-travesztációjának Szalkay Antal-féle átdolgozása*. Szeged, 1967. Acta Univ. de A. J. Nom. — Acta Antiqua et Archaeologica. Tomus XI. — Kisebb dolgozatok. XI. sz.

1814-ben végzett. Dr. Márki Sándor, ki Blumauer négy első könyvét maga is lefordította és közölte, figyelmeztetett bennünket, hogy az aradi főiskolai könyvtárban szintén van valami travestált Aeneis Vajai Lászlótól. A kézirati másolat 1825-ből, a párisi kiadásnál *nyolcz* évvel korábbi időből való, s benne örvendő meglepetéssel ennek eredeti szövegére ismertünk. Ime, végre megkerült a párisi kiadás szerzője is." Még azt is jelzi Széchy, hogy Toldy Ferenc 1878-ban a párisi kiadványban még tévesen Szalkaynak egykor kéziratban maradt teljes átültetését vélte látni. A könyvnek „Az Olvasóhoz” c. előszavából jól érti Széchy, hogy a W X Y Z álnévű szerző felhasználta ugyan Szalkaynak 1792-i könyvét, de ezt a német eredeti alapján kibővítette, Bl.-hoz mindenben híven. Azt itt még nem mondja el Széchy, hogy ez a fordító ugyanolyan stílusban maga travesztálta a Bl. kötetekben már nem található három utolsó vergiliusi éneket. Sőt azt sem, hogy a párisi kiadás háromkötetes!

A homályba bűvő (s bűjtatott?) magyarítóról Széchyre hivatkozva hasonlóan beszél Pólay könyve, s így 1975-ben R.-K. is. Hogy Márki miként és kit figyelmeztetett az aradi kéziratra, az nem világos, s az sem, hogy a fönti idézetben a „szövegére ismertünk” alanya (fejedelmi többesben) Széchy, esetleg a nyelvtani formához illően Márki és Széchy (vagy netán csupán Márki). Az bizonyos, hogy Szinnyei nagy adattárában nincs Márkinak olyan kisebb közleménye említve, amely címe szerint ilyen első figyelmeztetés lehetett volna, még csak a tőle lefordított Bl.-részletek közlésekor, 1872-ben, tehát öt évvel a kiegyezés után a Nagyvárad c. folyóiratban sem írt erről. (E tréfás minták nem fontosak). Márki hatalmas aradi monográfiájának^{1 5} idevágó kötete viszont csak 1895-ben jelent meg, s az némileg mást mond. Az oktatási intézmények között ezt: „Arad főiskolái mind egyházi jellegűek s nem tartoznak a szoros értelemben vett főiskolák közé.” Eszerint főiskolai könyvtár sem volt Aradon. A „Tudomány, irodalom és művészet” fejezetében a megye íróinak felsorolása után a fordítókra tér a szerző azzal, hogy közülük csak „Vajai (B. Vay) Lászlót említem meg, ki mint cs. kir. nyugalmazott kapitány Aradon 1814. decz. 28. fejezte be Blumauer travestált Aeneisének »magyarosan átöltöttese« munkáját, sőt azt bővítette is, a negyedik résszel. A IX–XII. könyv tehát eredeti.” Az idetartozó lábjegyzet a kézirat címlapját így idézi: „Virgilius Eneassa, melyet Blumauer németre travesztált, most pedig magyarosan átöltöztette és a IV. részszel megbővítette *Vajai László*”. S Márki még hozzáfűzi: „Egyetlen ösmert kézírata az aradi lyceum könyvtárában, EI. 23–24. sz. a. (Vásárhelyi János 1825 évi másolata. 8r. 297 és 379 lap.)” Mondanom sem kell, hogy a párisi kiadvány címlapja némileg más (ezt már idéztem), s hogy Bl. travesztálja a IX. könyvig bezárólag tart, tehát e fordításhoz csak a X. könyvtől csatlakozik az önálló magyar travesztálás. – A Vásárhelyi családot Márki könyve többször említi az előkelő aradi lakosok sorában. V. János 1788-ban született, 1826 és 1834 közt a megye alispánja, 1835-től királyi tanácsos. A *Vajai*, ill. a *vajai báró Vay László* név a megyének s székhelyének lakosai közt nem szerepel, de egy lapalji jegyzet szerint Vaynak *Német hívség* c. könyve dicsérettel halmozta el az aradi főispánt. (E furcsa műről még lesz szó.)

A problémák száma ezzel csak nőtt. Miért hallgatta el Széchy később is, hogy Márki vajai báró Vay Lászlót nevezte meg a párisi könyv szerzőjéül? Pusztán hiúságból nem akarta önmagát helyesbíteni? Vagy úgy érezte, hogy a Vay család hírének ártana, ha kiderülne, hogy egy őse – akár átmenetileg is – a felvilágosodás híve volt? Miért nem igazította helyre mint akadémikus sem, hogy Pólay 1904-ben hibás adatokat vett át tőle? Még az is érthetetlen, hogy a különben megbízható Márki Sándor nem vitte be az irodalmi köztudatba a párisi WXYZ álnév pontos megfejtését. Egyébként, ha jól tudom, 1894-ben Széchy még az erdélyi magyar tudományos élet egyik központjában, a kolozsvári Erdélyi Múzeum irodalmi tagozatán dolgozott. Márki eleinte Aradon volt tanár és az Orczy- meg a Vásárhelyi-könyvtár őre, majd némi megszakítás után Kolozsvárt lett egyetemi tanár. Hogy ők ne ismerték volna jobban egymás műveit, alig hihető. – A fordító előszava szerint „Blumauer barátinak akartam kedveskedni” a művel: vajon kiket ismert 1810 táján Bl. *magyar* barátainak?

Lássuk, mit tud Szinnyei repertórium a és Nagy Iván genealógiái gyűjteménye vajai báró Vay Lászlóról! A család katolikus ágából származott, 1760-ban született, de halálának évét egyik idézett forrás sem ismeri. 1790-ben, mikor a politikai élet felforrósodott, már a Habsburg-uralom ellen küzdő Bihar főjegyzője. Aligha lehetett soká e szellem harcosa, hisz a franciák elleni hadjáratokban

^{1 5} MÁRKI Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*. I–II. Arad, 1894–1895. Az első kötet a megyét ismerteti, a második a megyeszékhelyről szól. A következőkben az utóbbiból idézek.

saját költségén fölszerelt katonák nagy számával Bécs különös kegyét érdemelte ki: 1799-ben báró, majd cs. kir. kamarás lett. Szinnyei Kazinczyra hivatkozva azonban azt sejteti, hogy közutaltsága miatt költözött élete vége felé Nagyváradról szabolcsi birtokára.

Vegyük először sorra, hogy mely mozzanatok támogatják, vagy legalábbis nem zárják ki Vay szerzőségét! 1. Forrásaim a kritikus időben csak erről az egy báró Vay Lászlóról tudnak. 2. Mikor a fordítás kézírata 1814-ben elkészült, Vay 54 éves volt, tehát kora szerint lehetett a szerző. 3. Az irodalmi élettől nem állt messze, Szinnyei egy sor könyvét tartja számon. 4. A fordítás aradi kéziratának címlapján úgy rejti el tényleges nevét, hogy környezete azért ráismerhessen. (Az 1833-i kiadásban az ismeretlen közvetítő a WXY Z álnév mögé burkolja a fordító kilétét.) Vaynak Szinnyei repertóriumában felsorolt művei közt nem egy van, melynek címlapján ugyanez az álszerénység mögé rejtett exhibicionizmus jelentkezik.¹⁶

Ellene mond Vay szerzőségének: 1. Ő sohasem volt kvietált kapitány. A Vay családból csak báró Vay Miklós volt nyugalmazott kapitány, akivel Csok. meleg kapcsolatban volt, az ő lánya esküvőjére ünnepi verssel is kedveskedett. Ez a református mérmökkari tiszt 1795-ig Hajnóczy barátja volt, s a jakobinus per idején gyanúba is keveredett. 2. Vay László aulikus volta és tüntető katolicizmusa ellentétben áll Bl. felfogásával, bár akkoriban a kétkulacssóság s a túlkompensáló lojalitás nem ment ritkaságszámba. De nagy politikai merészséget aligha lehet róla föltételezni 1810 után. 3. Korának költői közül tudtommal csak a gyöngécske Perecsenyi Nagy Lászlóval volt „irodalmi” kapcsolatban. 4. Aradon tartósan nem lakott, csak egy főispáni installáción mondott ott beszédet. 5. A párizsi travesztiafordítás olyan költői munka, amilyent Vay László vagy valamely névtelen bértollnoka aligha tudott volna megalkotni. – Szerzőségének részben mellette, részben ellene kell, hogy anyja Laczkovich lány volt, noha Nagy Iván szerint nem volt közvetlen vérrokona a kivégzett jakobinus Laczkovics Jánosnak.

Bizony sok itt a nyitott kérdés, ha nem is abban a formában, amint Széchy tanulmánya alapján eddig gondoltuk. Szorgos kutatással és szerencsével talán megoldják őket a jobb szemű és ifjabb utánam következők. Úgy gondolom: a budapesti, debreceni, sárospataki, nyíregyházi, miskolci, ill. Romániában az aradi, kolozsvári, nagyvárad levéltárak anyagában talán akad némi nyomra vezető adat. S ha így lesz, színesedik irodalmi önismeretünk képe, s pontosabb adatokkal gazdagíthatjuk Bl. Gesamtmonarchie-beli utóéletének történetét.

Tompai József

¹⁶ Nagyváradon 1806-ban kiadott egy terjengős, zavaros könyvet az osztrák és a magyar népek az előző háborúk alatti Habsburg-hű, francia- és forradalomellenes magatartásáról. A cím kezdete: *A' német hívség*, de e szöveg folytatása szinte az egész oldalt betölti. A szerző „Neve a' következő levelek” egyik lapvégére béiródott.” S a XVI. oldal alján ott is a magamutogatás: „A' Cs. Kir. Apoštoai Felsőnek aranykultsós Híve, valóságos Kamarása, 's a' Jénai mind két rendű tudós Társaságoknak tagja: etc. etc. – Vayai Báró Vay László.” – A német hívségről szóló rész különben egy, a bécsi kormányt dicséző német propagandamű szabadabb fordítása, melyet csakugyan Vay készített. A magyar hívségről szóló azonban a Széchy nyomtatásban adta tájékoztatás szerint (lásd VÁCZY, *KazLev.* VI, 503) igazában Illei Takács Károly fércelménye. Ez a Vay családnak, főként a mi „íróknak”, de távolabbról minden előkelő nemesi és papi ismerősének címzett emelylevél hízelgés, megspékelve túrhető és selejtés, magyar és latin dicsőítő ódákkal vagy versrészletekkel. Szót érdemel, hogy Rhédey Lajosné temetésének leírásában közölve van Csok. gyönyörű búcsúztatójának négy sora, ám ugyanott ismeretlen papok vagy éppen deákok klapanciái teljes egészükben olvashatók. Cserei Farkas 1808-ban így írt e „műről” Kazinczynak: „En életembe ennél sültelenebb, haszontalanabb, ostobáb, hazugabb mázolászt nem láttam. Ugyan nem válik é szűgyenére Hazai literatúránknak” stb. (*KazLev.* VI, 67.) Kazinczy maga is lenézéssel írt Vayról és könyvéről az idő tájt. – Egy Szűz Máriáról írt vallásos, év nélkül ugyanott megjelent könyvecske címében pedig a szerző neve így van elrejtve és mégis kitéve, a szöveg vége felé: „egy V.alahára B.oldogulni V.ágyakozó L.élek.”